

УДК 37.016:39

ЕТНІЧНИЙ АРХЕТИП МАТЕРІ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА ВИХОВНІ ТРАДИЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

Беленька Г.В.

Київський університет імені Бориса Грінченка

У статті, через порівняльні характеристики, розкрито змістове наповнення українського архетипу доброї Землі і доброї Матері. Зазначено, що етнічні архетипи впливають на основу духовної сутності людини, здатні надавати цій людині якостей духовної рівноваги, а тому й соціальної усталеності, оберігаючи її внутрішній світ від руйнівних наслідків урбанізації та техногенних процесів. Зважаючи на той факт, що традиції мають тенденцію до змін та трансформацій з часом, розглядаючи народні виховні традиції як соціальний орієнтир, доцільно будувати такий підхід до виховання дітей, у якому колективний досвід народу буде виступати основою інновацій для сучасних освітніх систем. Уникнення чи відхід у вихованні підростаючого покоління від етнічних архетипів може призвести до банкрутства світогляду, заміни культурних цінностей антикультурними, формування ціннісного нігілізму, що може перерости у соціальну патологію. Для запобігання означених явищ у суспільстві, доцільно розглянути можливості використання створених народом архетипів в освітньому процесі навчальних закладів всіх рівнів – від дошкільних закладів до вищої школи, осучаснивши їх та здійснивши адаптацію до вікових особливостей учасників освітнього процесу.

Ключові слова: виховні традиції, діти дошкільного віку, український народ, етнічний архетип, архетипи доброї Землі, архетип доброї Матері, традиції, інновації, освітній процес.

Постановка проблеми. Етнічний архетип, або колективний досвід народу, втілений у символах, що покладені в основу його культури, віками закріплювався у свідомості кожного молодого покоління через виховання. В українців це, насамперед, архетипи доброї Землі та доброї Матері. На думку окремих дослідників, саме вони позбавили українців агресивності у світогляді, надали йому ліричного і водночас філософського спрямування, забезпечили характер позитивного світосприйняття оточуючого світу.

Проте, за останні сто років, у зв'язку з процесом *урбанізації*, що супроводжувався поступовою заміною у суспільстві багатопоколінної родини однопоколінною; розвитком *громадського* дошкільного виховання, що зменшило вплив етнічних сімейних традицій на виховання особистості, багатовікові етнічні архетипи почали сприйматися лише як фольклорні образи, відмежовані від реалій сучасного буття. Тож задля повернення цих добрих архетипів у практику виховання підростаючого покоління необхідна їхня сучасна вербалізація та переведення у площину практичної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ґрунтовному дослідженню питань колективного несвідомого, або архетипів, присвячені роботи К. Юнга, згідно якого архетип – це те, до чого впродовж життя відбувається сходження людської душі. Дослідженню архетипних підстав культури та соціального життя присвячені роботи В. Агєсвої, О. Донченко, О. Забужко, С. Кримського, Ю. Романенка, М. Рубчак, Л. Усанової та інших. Роботи А. Богуш, О. Воропая, Н. Лисенко, Г. Лозко, Г. Маковий, Н. Рогальської, В. Скуратівського, М. Стельмаховича, В. Сухомлинського розкрили можливості використання українських архетипів у практиці виховної роботи з дітьми та молоддю.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Вчителі і вихователі сьгодні вільно інтерпретують як матеріали етнічних розвідок, так і дані наукових досліджень, самотужки адаптуючи їх до вікових особливостей дітей та сучасних потреб соціуму. При цьому за зовнішньою красою народних уявлень про оточуючий світ і людину в ньому, за умови відірваності наданої дітям інформації від реалій їхнього щоденного життя, інколи губиться глибинна суть колективного досвіду народу, зафіксована у слові та діях.

Мета статті. Показати яким чином можна вербалізувати на сучасному рівні й тим самим наблизити етнічні архетипи українського народу до життя кожної особистості, починаючи з дошкільного періоду її формування та розвитку.

Виклад основного матеріалу. Етнічні архетипи українців, за умов їх вербалізації, впливають на розум і почуття тих, до кого вони звернуті. На думку багатьох дослідників, серед архетипів українського народу перше місце посідає архетип доброї Матері. Він зафіксований у словах (матінко рідна, пані-матко, ненька), образних виразах (мама світла, наче в небі сонце; мамин усміх – сонечко з неба; руки мами – крила лебедіні), прислів'ях («При сонечку – тепло, при матінці – добро», «Одна мати вірна порада», «Нема того краму, щоб купити маму», «Нема у світі цвіту цвітшого від маківочки, нема ж і роду ріднішого від матіночки»), народних казках («Матері свої діти найкращі», «Мати й мачуха»). Читаючи дітям дошкільного віку українські народні казки, розповідаючи їм про працю людей на землі, ми часто використовуємо словосполучення «земля-матінка», «матінка-природа», «Батьківщина-мати». Прагнучи з'ясувати, як діти старшого дошкільного віку розуміють ці вислови, ми провели невелике дослідження і запропонували дітям шостого року життя пояснити їх. В опитуванні взяли участь 65 дітей (дві старші групи дошкільного навчального закладу м. Києва).

За результатами дослідження ми констатували той факт, що жодна дитина не відмовилась від пропозиції пояснити запропоновані вирази і ніхто не сказав «Я не знаю». Діти з впевненістю пояснювали: земля як матінка, бо всім людям дає їжу – на ній ростуть овочі і фрукти, зерно, з якого роблять хліб. На землі росте трава яку їдять тварини – вівці, кролики, а з їхньої шерсті виготовляють одяг. Приблизно так само пояснювали малюки і значення вислову «матінка-природа». Щодо словосполучення «Батьківщина – мати», то тут діти відчували певні труднощі у поясненні зв'язків між двома словами: «Ми так говоримо тому, що ми разом живемо», «Тому, що вона добра», «Тому, що зараз війна і її треба захищати».

Загалом відповіді дітей були логічними і показали, що вони розуміють які спільні риси є у понятті «мати» і поняттях «земля», «природа», «Батьківщина». Щоб змістити акцент уваги дітей на слово

«мати», ми змінили формулювання питання і запитали у дітей: «До землі треба ставитися з любов'ю, як до мами. А до мами треба ставитися як до землі?».

Питання викликало деяку розгубленість дітей. Їхні думки розділилися, а висловлені міркування дозволили побачити поверхневність суджень: «Не можна, бо земля чорна», «Ні, не можна. Мама жива, а земля ні», «Не знаю, напевно ні, бо вони різні», «Можна, тільки не треба», «Як це?» Негативні відповіді надали більшість дітей (67,7%). Позитивні відповіді були не обгрунтованими: «Треба. Чому – не знаю».

Ми запропонували дітям поміркувати знову над висловом «земля-матінка», використавши для унаочнення думок і міркувань дітей великий лист ватману (формату А-1). Влаштувавшись з дітьми на підлозі, розклали ватман і кольорові олівці. Запропонували розділити ватман на дві рівні половинки. На першій запропонували намалювати землю, до якої люди ставляться по доброму, як до мами. На другій половині – землю, до якої такого ставлення немає.

Конкретизували узагальнене ставлення: любити землю, як маму – піклуватися про неї, доглядати. Візуалізуючи висловлені думки діти намалювали травичку й квіти на землі, ліечку для поливу, грабельки для того, щоб прибирати сміття, яблуньку і ягоди полуниці. Кожний з учасників колективного малюнку додавав щось своє: метеликів, сонечко, пташок, квіти, колоски пшениці. Згодом, переходячи до другої частини ватману, разом міркували над тим, якою може стати земля, якщо не піклуватися про неї – засмічувати, витогувати, не поливати. Знову візуалізували міркування у малюнку. В результаті на другій половині ватману діти намалювали сіру витогувану землю без трави і квітів, на ній сліди від широких шин, кинуті поламани іграшки, обгортки від цукерок, інше сміття. Обидві частини малюнка порівняли і дійшли висновку, що гарною і щедрою земля може бути лише в тому випадку, коли до неї ставляться з любов'ю і добром. Крім того, дітям розказали про те, що для того, щоб земля була щедрою і красивою, їй потрібен період спокою. Колись в народі дотримувалися правила: від осіннього свята Введення (4 грудня) до весняного свята Благовіщення (7 квітня) земля відпочивала і на ній не можна було нічого робити. Це повних чотири місяці, або 1/3 року, тобто достатньо тривалий у часі період за який земля відновлювала свої сили, щоб потім віддавати їх всьому живому на світі.

Після цього запропонували порівняти ставлення людей до мами і землі. Акцентували їхню увагу на тому, що до матінки треба ставитися як до землі, а це означає, що про неї теж треба піклуватися і доглядати. Дітям поставили запитання: «Як можна піклуватися про маму? Що для цього треба робити?» Виявилось, що діти не знають, як це треба робити. Відповіді дітей: «Поділитися цукерками», «Гладити», «Допомагати» – показали, що у них не сформовані знання про способи піклування про маму. Наступне запитання «Чи є у вашої мами час для відпочинку? Адже у землі він є, а до матінки треба ставитися як до землі», також змусило дітей замислитися. Відповіді, після нетривалого мовчання були наступними: «Мама відпочиває, коли дивиться телевизор», «Мама відпочиває, коли я сплю», «Відпочиває на дачі», «На свято вона не ходить на роботу і відпочиває», «Мама ввечері відпочиває коли п'є чай на кухні», «Коли відпустка, тоді відпочиває». При більш детальному розгляді кожного варіанту відповіді, ми підводили дітей до думки, що мама відпочиває дуже мало, а відпочинок на дачі, під час відпустки чи у святкові дні взагалі не можна назва-

ти відпочинком, адже турбота про всю родину все одно переважно залишається на мамі.

Тож якщо говорити про те, що доброю і гарною земля може бути лише за умов, що вона відпочила, то це ж стосується і мами. Щоб бути гарною, доброю і щедрою, мама, як і земля, має відпочивати. І період відпочинку має бути досить тривалим. Та для того, щоб мама відпочила, хтось має виконувати її роботу. Наступне питання до дітей було наступним: «Що можете ви зробити, щоб мама могла відпочити?». Воно підтвердило попереднє припущення, що діти старшого дошкільного віку не знають яким чином можна проявити турботу про найближчу для них людину.

Поставлене запитання не вимагало негайної відповіді, але залишало простір для міркувань. Ми переконані, що про допомогу мамі, як вияв любові і турботи, можна і потрібно говорити з дітьми, починаючи з раннього віку. Читаючи казки і розповідаючи оповідання у яких зустрічаються народні вирази «земля-матінка», «матінка-природа», «матінка-батьківщина», необхідно пояснювати їхнє повне значення, м'яко зміщуючи акценти з одного слова на інше. Можна спланувати допомогу землі і мамі, можна навчитися щось хороше робити для них, виявляючи через конкретні дії свою любов і повагу. Педагоги не повинні забути, що у народному вислові «земля-матінка» заковане глибинне уважливе ставлення українців до матері, яке має продовжуватися і надалі, щоб люди були щасливими.

Виховні традиції українського народу віками базувалися на повазі до Землі і пошані до Матері. Від цих головних віх йшли наступні традиції: виховання в праці, орієнтація сімейного виховання на громадську думку («А що люди скажуть?»), традиція гуртування дітей і молоді у хлопчачі й дівчачі, парубочькі й дівочі громади для спільного дозвілля, виконання корисних для своїх земляків справ, що забезпечувало зв'язок виховання з життям.

Проте, традиції мають тенденцію до змін та трансформацій з часом. Існує ряд науковців (Х. Арентс, М. Вебер, Е. Маркарян), які вважають, що в кінцевому рахунку народні традиції відступають під натиском нового. Вони є історично відносними і приреченими на руйнування їх новими поколіннями. Співвідношення традиційного та інноваційного підходів у вихованні постійно змінюється на користь інновацій. Та, як показує досвід, це не призводить до позитивних змін у соціумі. Тож, можливо, розглядаючи народні виховні традиції як соціальний орієнтир, доцільно побудувати такий підхід до виховання дітей, у якому колективний досвід народу буде виступати основою інновацій для сучасних освітніх систем.

Висновки і пропозиції. Етнічні архетипи впливають на основу духовної сутності людини, здатні надавати цій людині якостей духовної рівноваги, а тому й соціальної усталеності, оберігаючи її внутрішній світ від руйнівних наслідків урбанізації та техногенних процесів. Вони здатні тим самим протистояти появі невиразно-одноманітної, сірої людини-конформіста, яка легко перетворюється на носія девіантних та суїцидних нахилів. Для цього вони мають бути емоційно вербалізовані, з дитинства сприйняті на почуттєвому рівні і втілені у конкретних вчинках особистості.

Уникнення чи відхід у вихованні підростаючого покоління від етнічних архетипів може призвести до банкрутства світогляду, заміни культурних цінностей антикультурними, формування ціннісно-нігілізму, що може перерости у соціальну патологію. Для запобігання означених явищ в суспіль-

стві, доцільно розглянути можливості використання закладів до вищої школи, осучаснивши їх та здійснивши адаптацію до вікових особливостей учасників освітнього процесу.

Список літератури:

1. Калинова сопілка. Антологія української народної творчості / упоряд., О. Ю. Бріцина, Г. В. Довженок, С. В. Мишанич. – К.: Веселка, 1989. – 615 с.
2. Косінова О. А. До питання про трактування поняття «традиція» у вітчизняній педагогіці [Електронний ресурс] / О. А. Косінова // «Знання. Розуміння. Уміння» – 2009. – № 2 – Педагогіка. Психологія. – Режим доступу: www.zpu-journal.ru/e-zpu/2009/2/Kosinova_Tradition/
3. Остапенко Н., Голуб Н. Родина. Сім'я. Літопис своєї сім'ї. Традиційна пошана до глави сім'ї в Україні. Роль матері в українській сім'ї. Домашні обов'язки. Взаємини між чоловіком і жінкою та іншими членами родини. Сімейний бюджет, традиції / Н. Остапенко, Н. Голуб // Українська мова і література в школі. – 2000. – № 4. – С. 21–26.
4. Смоляк О. С. Українське народознавство: [1 кл. посібник для вчителів] / О. С. Смоляк. – Тернопіль, 1997. – 63 с.
5. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: в 5 т. / В. О. Сухомлинський. – К.: Радянська школа, 1977. – Т. 3. – 670 с.
6. Богуш А. М. Українське народознавство в дошкільному закладі: навч. посіб. [для студ. вищ. пед. навч. закл.] / А. М. Богуш, Н. В. Лисенко. – 2-е вид., оновл. – К.: Вища шк., 2002. – 408 с.
7. Усанова Л. А. Православний архетип сім'ї у контексті комунікативних відносин: дис. ... канд. пед. наук: 09.00.03 / Людмила Анатоліївна Усанова. – К., 2002. – 181 с.

Беленькая А.В.

Киевский университет имени Бориса Гринченко

ЭТНИЧЕСКИЙ АРХЕТИП МАТЕРИ И ЕГО ВЛИЯНИЕ НА УКРАИНСКИЕ ТРАДИЦИИ ВОСПИТАНИЯ

Аннотация

В статье, через сравнительные характеристики, раскрыто содержательное наполнение украинского архетипа доброй Земли и доброй Матери. Замечено, что этнические архетипы влияют на основу духовной сущности человека, способны придавать ему духовное равновесие, а потому и социальную устойчивость, оберегая внутренний мир человека от разрушительных последствий урбанизации и техногенных процессов. Учитывая тот факт, что традиции имеют тенденцию к изменениям и трансформации, а так же рассматривая народные воспитательные традиции как социальный ориентир, необходимо выстраивать такой подход к воспитанию детей, в котором коллективный опыт народа будет выступать основой инноваций для современных образовательных систем. Избегание или отход в воспитании подрастающего поколения от этнических архетипов может привести к банкротству мировоззрения, замены культурных ценностей антикультурными, формированию ценностного нигилизма, который может перерасти в социальную патологию. Для предотвращения указанных явлений в обществе, целесообразно рассмотреть возможность использования созданных народом архетипов в образовательном процессе учебных заведений всех уровней – от дошкольных учреждений до высшей школы, осовременив их и адаптировав к возрастным особенностям участников образовательного процесса.

Ключевые слова: воспитательные традиции, дети дошкольного возраста, украинский народ, этнический архетип, архетип доброй Земли, архетип доброй Матери, традиции, инновации, образовательный процесс.

Bielienska H.V.

Borys Grinchenko Kyiv University

ETHNIC MOTHER ARCHETYPE AND ITS INFLUENCE ON UKRAINIAN EDUCATIONAL TRADITIONS

Summary

The paper deals with the ethnic archetype. Through comparative characteristics the author explains the meaningful content of Ukrainian good Land and a good Mother archetype. The author emphasizes that ethnic archetypes affects the spiritual foundation of human nature, they also give a spiritual balance to a person, and therefore social sustainability, protecting person's inner world from the destructive effects of urbanization and technological processes. Taking into account the fact that traditions tend to change and transformation over time, considering the national educational tradition as social indicators, it is advisable to build an approach to parenting in which the collective experience of the people will be the basis for innovation of modern educational systems. Avoidance or withdrawal in the education of younger generation of the ethnic archetypes can lead to bankruptcy of ideology, replacing cultural values on cultural, complex nihilism's value formation that can be transformed into social pathologies. In order to prevent the mentioned phenomena in society, it is advisable to consider the possibility of using archetypes created by people in education schools of all levels – beginning with the pre-schools ending with high school, improving them in modern tradition and making the adaptation to age-appropriate participants in the educational process.

Keywords: educational traditions, preschool children, Ukrainian people, ethnic archetype, good Land archetype, good Mother archetype, tradition, innovation, educational process.